

‘Boer(in) biedt zin’

Landbouw en zingeving als nieuwe
productmarktcombinatie

Inhoudsopgave

Voorwoord

I. Achtergrond

II. Succesfactoren

III. Aanbevelingen

IV. Een casus: Op Aarde

V. Tenslotte

Voorwoord: Landbouw en zingeving als nieuwe productcombinatie

Het TV-programma *Boer zoekt vrouw* is ontzettend populair. Het boerenleven wordt daarin natuurlijk nogal romantisch voorgesteld, het gaat tenslotte om de kijkcijfers. Toch is hier meer aan de hand. Het lijkt erop dat veel Nederlanders het boerenleven en platteland (her)ontdekken als vindplaatsen van rust, recreatie en inspiratie.

Dit voorbeeld is onderdeel van een bredere trend. Sinds de jaren 90 is er in Nederland een snel groeiende tendens van het verbinden van landbouw met andere functies zoals zorg, recreatie en educatie. Hierbij sluit men aan bij maatschappelijke trends zoals aandacht voor duurzaamheid, veranderende eetcultuur, resocialisering van zorg en groeiende belangstelling voor zingeving. Dat dient ook verschillende doelen, zoals verbreding van de economische basis van de landbouw, het verbeteren van de zorg en het revitaliseren van het platteland. Het lijkt erop dat sommige boeren (her)ontdekken wat hun roeping is: de aarde zo bebouwen dat ze tot een huis van mensen kan worden, een thuis waar mensen zich goed voelen.¹

Door de Taskforce Multifunctionele Landbouw (TMFL) is de 'zingevingsboerderij' aangemerkt als een kansrijke nieuwe dienst in de multifunctionele landbouw. Maar hoe zet je zo'n boerderij op? Wat voor activiteiten moet je aanbieden? Hoe organiseer je die? En waar moet je op letten bij de bedrijfsvoering? Er zijn in Nederland nog geen zingevingsboerderijen, maar wel enkele boerderijen met incidentele zingevingactiviteiten. Voor de Taskforce deden wij vanuit Hogeschool Windesheim (Lectoraat Theologie en Levensbeschouwing) een verkennend onderzoek, om zo bestaande kennis en ervaring samen te brengen en te beschrijven. Op basis daarvan konden we succes-factoren beschrijven.²

Deze succesfactoren kunnen ook helpen bij het opzetten van de eerste echte specifieke zingevingsboerderij in oprichting: boerderij 'Op Aarde' van de heren Monteny en van de Vliet. Dit project is aangewezen als zogenaamd kraamkamertraject van de TMFL. Dit bedrijf in oprichting beschrijven we ook als casus in dit rapport.

We ontmoetten een aantal bezielde boeren die ook zingeving een plek willen geven in hun bedrijf en andere betrokkenen, die allen met grote passie werken aan deze nieuwe productmarktcombinatie. We hopen dat dit rapport helpt om zingevingslandbouw te laten uitgroeien tot de zevende sector van de multifunctionele landbouw. De sector van 'zin op aarde'.

We bedanken Greet de Boer, Ronald van de Vliet, Arjan Monteny en Maarten Fischer voor de prettige samenwerking.

Ton Zondervan

¹ Zie Anselm Grün e.a., *Boerenwijsheid: inspiratiebron voor een duurzame samenleving*. Kampen: Ten Have, 2010.

² Een uitvoeriger, digitale versie van het onderzoeksverslag kunt U kosteloos bestellen bij Ton Zondervan: aaw.zondervan@windesheim.nl

I. Achtergronden

De basis voor multifunctionele landbouw werd zo'n tien tot vijftien jaar geleden gelegd door een groep pioniers. Ze constateerden een groeiende kloof tussen stad en platteland en problemen met de maatschappelijke inbedding van het agrarisch bedrijf. Ze bedachten allerlei nieuw product-markt-combinaties die vanuit de cultuur, locatie en veelzijdigheid van het agrarisch bedrijf meerwaarde konden hebben voor de maatschappij. Hierbij reageerden ze op kansen en knelpunten in de productielandbouw en op signalen uit de samenleving. In de Nederlandse samenleving drong langzaam het besef door dat de balans tussen stad en platteland verstoord was. Men wenste een betere toegankelijkheid tot het platteland, zodat het weer mogelijk werd om te genieten van de rust en ruimte. Ook vroeg men aandacht voor de natuur en het landschap. De Nederlandse burger wilde ten aanzien van het productieproces de nodige transparantie. Daarbij kwam de wens tot lokaal geproduceerde, smaakvolle producten. Respect voor dieren stond hoog aangeschreven en men wilde graag contact met de boer of boerin.

De 'zingevingsboerderij' is dus aangemerkt als een kansrijke nieuwe dienst in de multifunctionele landbouw. Wat is het eigene daarvan? Voor veel multifunctionele ondernemers zijn zingeving en spiritualiteit een belangrijke drijfveer. En op een aantal boerderijen werkt men al wat gericht met zingeving. Vaak zijn dat zorgboerderijen, waar meestal ook vrijwilligers bij betrokken zijn. Daar zijn waarden zoals 'aandacht' en 'mensen in hun kracht zetten' belangrijk in de bedrijfsvoering. Deelnemers aan activiteiten op zorgboerderijen beleven daar vaak veel zin aan, maar meestal blijft de zingeving impliciet. Kenmerk van een zingevingsboerderij is dat 'zingeving' expliciet wordt benoemd, op een professionele manier ingezet in de bedrijfsvoering en wordt vermarkt. Er zijn overigens ook al coaches (ZZP'ers) die

zingevingsactiviteiten op het platteland organiseren. Dat kunnen interessante partners zijn.

Zorgboerderij 't Paradijs

Deze zorgboerderij in Barneveld biedt begeleiding aan licht dementerende ouderen, autistische kinderen en jongeren en mensen met een burn-out of psychische hulpvraag. Dit gebeurt door middel van dagopvang en tijdelijk verblijf in de boerderij, die tevens een productietak heeft. Zorgboer IJsbrand Snoei legt momenteel een bijbelse tuin aan, om de christelijke levensbeschouwing van waaruit hij werkt te verbeelden en zichtbaar te maken.

<http://www.zorgboerderijparadijs.nl/>

De Verbinding

Carla van Boven en Henk Kievit hebben samen een boerderij gekocht in Hattemerbroek die niet meer in bedrijf was. Zij werken hard om er een plek van bezinning van te maken. Daarbij willen ze hun professionele achtergrond (therapeut en musicus, c.q. pastor) inzetten om mensen gastvrij te ontvangen. Belangrijk daarbij is dat mensen door middel van activiteiten in gesprek raken over de zin van het leven. De boerderij, De Verbinding, en de omgeving is daarbij een leidraad.

Bureau 'Kleur InZicht'

Dit is een bureau voor coaching en counseling te Goirle. Door middel van wandelcoaching gaat coach Rietje van Vlassenaer met mensen een coachtraject aan waarbij de natuur inzichten biedt. Voor haar is de natuur een krachtig middel om mensen te helpen bij het verkrijgen van inzichten en helpen bij het vinden van antwoorden op hun vragen. De methodiek zij bij haar werkzaamheden gebruikt is sterk verweven met zingevingsactiviteiten op een boerderij. Zij heeft vorig najaar een wandeling georganiseerd voor belangstellenden van het 'Huis voor Zingeving' te Moergestel.

www.kleurinzicht.nl/

Zingeving

Wat verstaan we eigenlijk onder zingeving? Dat is een belangrijke vraag, want het is een heel breed begrip, dat heel verschillende ingevuld wordt. Er is dus niet één juiste definitie van zingeving. Het gebruikte concept van zingeving moet steeds passen bij de praktijk waarop het wordt toegepast. Wij hebben gewerkt met de volgende definitie:

'Zingeving is een persoonlijke verhouding tot de wereld waarin het eigen leven geplaatst wordt in een breder kader van samenhangende betekenissen, waarbij doelgerichtheid, waardevolheid, verbondenheid en transcendentie worden beleefd,

*samen met competentie en erkenning, zodat ook gevoelens van gemotiveerd zijn en welbevinden worden ervaren*³

Bij die zingevende betekenisgeving putten mensen uit verschillende bronnen, zoals sociale relaties, inspirerende boeken, muziek, de natuur en levensbeschouwelijke tradities met hun geschriften, rituelen, gebeden et cetera. Soms blijft dat een los en incidenteel gebeuren. Maar mensen kunnen daar ook meer structuur en regelmaat in aanbrengen. In dat geval spreken we van (het vormen van) een levensbeschouwing. Zo'n levensbeschouwing kan dan weer godsdienstig of niet-godsdienstig zijn. En vervolgens kan een levensbeschouwing meer of minder geïnstitutionaliseerd zijn. New Age is een voorbeeld van een weinig geïnstitutionaliseerde levensbeschouwing. Humanisme, socialisme, christendom, antroposofie (Rudolf Steiner) en boeddhisme bijvoorbeeld zijn meer geïnstitutionaliseerd. (Zie bijlage 2)

Onder 'transcendentie' verstaan we het overstijgen van het alledaagse, het voor de hand liggende, het bekende en vertrouwde, het verkennen en reiken naar het nieuwe, andere, onbekende. In bepaalde levensbeschouwelijke tradities wordt dat benoemd als 'het heilige', het goddelijke of het sacrale. Anderen benoemen dat als: 'wat van ultieme betekenis is'. Op die dimensie van het leven stuiten we vaak bij ingrijpende ervaringen (geboorte, dood, burn-out, natuurramp etc.) en bij overgangsmomenten (huwelijk, doop, seizoenswisselingen etc.).

De verschillende aspecten van zingeving (zoals beleving van verbondenheid en erkenning) hebben betrekking op verschillende levensdimensies: lichaam & geest, sociale relaties, materiële zekerheid, arbeid & presteren, waarden & inspiratie en natuur. (Zie bijlage 1)

Deze omschrijvingen klinken wat technisch, maar het is duidelijk dat dit volop aan de orde is in de praktijkvoorbeelden in deze paragraaf. We zagen bijvoorbeeld dat op zorgboerderij De Buytenhof grote nadruk wordt gelegd op gemeenschapsvorming, dus op sociale relaties. Dat ervaren de deelnemers sterk als zingevend. Een ander voorbeeld is het werken aan gevoelens van erkenning bij autistische kinderen door hen bij hen passend lichamelijk werk te laten doen en zo een zinvolle arbeidsprestatie te laten leveren.

Een belangrijke ontwikkeling is dat steeds minder mensen zich aansluiten bij geïnstitutionaliseerde levensbeschouwingen. Steeds méér zoeken mensen individueel naar zingeving. Men zoekt naar activiteiten waar letterlijk iets te beleven c.q. ervaren valt. Die activiteiten moeten dicht aansluiten bij het eigen geleefde leven en bij wat zich in de wereld afspeelt, met name bij de eerdergenoemde 'scharniermomenten in het leven'. Men zoekt naar inspirerende mensen en gelegenheden die helpen bij het ontwikkelen van zoiets als spiritueel onderscheidingsvermogen. Dat gebeurt veelal op andere plaatsen en verbanden dan voorheen, zoals internet, kloosters, vormingscentra, het werk, leesclubs et cetera. Daarbij ontstaan nieuwe verbanden, soms van korte duur, soms langduriger. Soms spreekt men daarbij van 'zingeving op de markt'. Een gevolg van die individualisering is dat er sprake is van een enorme diversiteit op levensbeschouwelijk terrein, en dus van onderlinge verschillen tussen mensen.

Boerderij De Buytenhof

Deze (zorg)boerderij in Rhon met boerderijwinkel en theeschenkerij biedt plaats aan mensen met een verstandelijke beperking, met een burn-out of psychische problemen. Zorgboer Ad Visser werkt vanuit een christelijke levensvisie, waarbij de zorg voor elkaar erg belangrijk is. Gemeenschapsvorming is hier erg belangrijk. Verder zijn er catechisatiegroepen voor jongeren, en gebedsgroepen. Er zijn ca. 100 vrijwilligers bij betrokken. Ad Visser wil graag meer gestalte geven aan de uitgangspunten en de bron van waaruit hij werkt.

www.debuytenhof.nl

³ H. Alma & A. Smaling, *Waarvoor je leeft. Studies naar humanistische bronnen van zin*, Amsterdam: SWP, 2010, p. 23

Landbouw en zingeving

De boerderij is dus een plek waar zingeving zoals wij dat verstaan te vinden is. Een belangrijk doel van het onderzoek was om goed in kaart te brengen hoe dat in de praktijk werkt. Welke mogelijkheden biedt een boerderij voor zingevingactiviteiten? Waar liggen de uitdagingen c.q. sleutels tot succes? Daarvoor bezochten we een aantal (zorg)boerderijen, en interviewden de zorgboeren en -boerinnen. Ook interviewden we twee coaches die zich op dit nieuwe terrein begeven. Daarna organiseerden we een expert-seminar waar zorgboeren, vrijwilligers, coaches, docenten en beleidsmakers reageerden op de resultaten van het onderzoek.

II. Succesfactoren

Uit het onderzoek blijkt dat de volgende factoren belangrijk zijn om de beoogde zingevingcomponent op een goede manier vorm te geven op een zingevingboerderij:

1] De zingevingboer/in moet in voldoende mate helder hebben vanuit welke levensvisie/religieuze overtuiging hij/zij de zingevingactiviteiten wil ontwikkelen en implementeren. Dit is een essentieel instrument voor sturing bij ontwikkeling van het bedrijfsconcept. Het is belangrijk om dit als een proces te zien, waaraan de boer/in, hun medewerkers en vrijwilligers regelmatig aandacht besteden.

2] Let bij het ontwikkelen en uitvoeren van zingevende activiteiten op de afstemming tussen de specifieke kenmerken van een boerderij en de belangrijkste bronnen van zingeving die een boerderij biedt: arbeid, natuur, lichaam & geest, en waarden zoals vrijheid, aandacht, respect en wederkerigheid. De rust, ruimte en het ritme van de natuur (seizoenen) zorgen ervoor dat de mensen opnieuw contact kunnen maken met het meest wezenlijke dat in hen leeft. De natuurlijke processen fungeren vaak als spiegel van innerlijke processen. Om dit goed te kunnen ontwikkelen en uit te voeren op een zingevingboerderij is inhoudelijke kennis van zingevingprocessen noodzakelijk.

Snoeien is een activiteit die regelmatig op een boerderij voorkomt. Snoeien, het doet pijn, het geeft een wond. Maar dan ga je weer groeien en op den duur kun je weer verder' (Zorgboer Ad Visser)

3] Als deze kennis niet (voldoende) aanwezig is bij de boer/in, dan is het wenselijk om een professionele kracht in te huren. Deze professionele kracht dient kennis en competenties te hebben die liggen op het vlak van pastoraat, rituelen/liturgie, agogiek en educatie. Daarnaast is het belangrijk dat deze professional een open houding heeft ten opzicht van verschillende levensbeschouwingen en tegelijkertijd affiniteit heeft met multifunctionele landbouw en met de natuur. Juist het betrekken van dit soort externe experts kan tot verrassende nieuwe inzichten leiden.

4] Benadruk bij het ontwerpen en inrichten van de boerderij en aangrenzende erf/tuin de elementen rust en ruimte. De tuin vervult een belangrijke functie in het vorm geven van de zingevingactiviteiten en moet daarom met veel zorg en oog voor detail worden aangelegd.

Concrete voorbeelden:

- Creëer in de buitenruimte specifieke plekken die bestemd zijn voor rust en meditatie, bv. een buitenkapel of een labyrint. In de tuin kunnen bij kruiden, struiken, bomen enz. bordjes geplaatst worden met meditatieve teksten.
- Zet in de omgeving verschillende wandelingen uit die door deelnemers gelopen kunnen worden. Tijdens deze wandelingen kan een bepaald thema centraal staan. Ook kunnen de verschillende zintuigen aangesproken worden, bijvoorbeeld in een kleur-tuin⁴,

⁴ Een mooi voorbeeld zijn De Levenstuinen in Teuge: www.levenstuinen.nl

of een 'blote-voeten-pad'⁵. Hiervoor is het nodig om een op-maat gericht aanbod te ontwikkelen; dit zal een taak voor een inhoudelijke professional zijn.

- Het is wenselijk dat er naast gewassen ook dieren aanwezig zijn op het bedrijf. Dieren vervullen een belangrijke rol bij zingeving; deelnemers kunnen hun eigen gedrag spiegelen aan dat van de dieren. Tegelijkertijd bieden dieren de mogelijkheid tot lichamelijk contact waardoor het geestelijk welbevinden vergroot wordt.

5] Voorkom verkokering van de verschillende bedrijfsonderdelen door deze diverse activiteiten goed met elkaar te verbinden. Hierbij neemt het onderdeel productie van de boerderij een prominente plaats in, omdat het een praktische uitwerking is van activiteiten op een boerderij en het zingevende karakter dat de agrarische werkzaamheden kunnen hebben.

6] Beschouw de boerderij als plaats waar gemeenschap kan ontstaan. Dit kan langdurige gemeenschapsvorming zijn (leefgemeenschap) maar ook tijdelijke gemeenschap (contact tussen deelnemers/bezoekers), bijvoorbeeld tijdens maaltijden. Het is steeds belangrijk om de belangen van alle partijen goed in het oog te houden.

7] Besteed voldoende aandacht aan een goede methodische aanpak van de zingevingsactiviteiten. Uit het onderzoek bleek dat dit aspect in de praktijk nog weinig aandacht krijgt. Vormings- en retraitecentra zijn belangrijke bronnen van expertise.

III. Aanbevelingen

Bovengenoemde succesfactoren in de praktijk brengen is niet eenvoudig. Daarom beschrijven we in deze paragraaf een aantal spanningsvelden, en geven we tips om goed met die spanningsvelden om te gaan. De indeling loopt parallel aan die van de vorige paragraaf.

1. Inzetten eigen levensbeschouwing zingevingsboer/in

Het is erg belangrijk dat de zingevingsboer/in in voldoende mate helder heeft waar hij/zij zelf staat op levensbeschouwelijk terrein. Ook moet helder zijn hoe hij/zij die eigen drive wil inzetten in het bedrijf. Daar kies je dan doelgroepen bij, en stem je je werving op af. Op het brede terrein van zingeving maakt de zingevingsboer/in dan heldere keuzes, en biedt alleen aan waar hij/zij zelf achter kan staan en zich thuis bij voelt. (Zie ook bijlage 1.) Dit is ook belangrijk omdat authenticiteit tegenwoordig een grote waarde is. Als zinboer/in moet je zelf geloofwaardig zijn en een geleefde spiritualiteit uitstralen. Je bent voor veel deelnemers ook een identificatiefiguur. Dat betekent bijvoorbeeld dat je als zingevingsboer/in die in zijn/haar winkel streekproducten verkoopt, niet zelf Fristi moet staan drinken. Ook moet de zingevingsboer/in zich thuis voelen bij de te kiezen doelgroepen. Zingevingsboer(inn)en die weinig hebben met bijvoorbeeld de commerciële sector kunnen zich daar beter niet op richten, hoezeer ook daar belangstelling is voor spiritualiteit en zingeving. (Denk bijvoorbeeld aan de trend van bezielend leiderschap onder managers).

Het gaat hier dus om twee aandachtspunten. Ten eerste het spanningsveld tussen de eigen drive en de andere zakelijke aspecten van het bedrijf. Werken vanuit drive is goed,

⁵ Zie bv. www.hofvantwello.nl/blotevoetenpad/

maar de zingevingboer(in) moet ook letten op de economische potentie van de keuzes. Anderzijds gaat het om fundamentele marketinggedachten voor een kleinschalige onderneming: kies een doelgroep waar je zelf ook toe behoort en zorg voor een goed samenhangend en passend bedrijfsconcept.

Voldoende aandacht voor beide punten is zeer belangrijk om sturing te geven aan het bedrijf. Het helpt bij het maken van keuzes op andere terreinen die we hierna beschrijven. In afgeleide zin geldt hetzelfde voor de vrijwilligers die meewerken. Zij zullen dan ook enige training moeten krijgen op dit punt. Overigens moet de identiteit van de zinboer/in en die van 'de gemeenschap op het bedrijf' ook nog onderscheiden worden. Die laatste ontstaat in, en wordt zichtbaar, in alles wat er op het bedrijf gebeurt. Deze kan zichtbaar gemaakt in bv. een mission-statement als gedeelde basis.

Kenmerkend voor onze tijd is een grote diversiteit op levensbeschouwelijk terrein. Een belangrijk spanningsveld voor de zingevingboer/in en de vrijwilliger(s) is de verhouding tussen de eigen levensbeschouwing en die van hun vrijwilligers en deelnemers/klanten. Men zegt open te willen staan voor iedereen, en niets te willen opleggen. Toch is daar wel sprake van een spanningsveld. Wat doe je bijvoorbeeld als je vanuit christelijke uitgangspunten wilt werken, en er meldt zich een groep bij je die een ruimte wil huren om met klankschalen te gaan werken? Of wanneer je vanuit algemeen-levensbeschouwelijke uitgangspunten werkt en een groepje jonge vrijwilligers van je bedrijf wil een evangelisch gebedsgroepje opzetten op het bedrijf? In de praktijk blijkt het vaak wel te lukken om, met het nodige zoeken, dat spanningsveld goed te hanteren.

'Kijk, mijn roots zijn christelijk en ik wil niet in mijn eigen bron spugen. Natuurlijk, andere tradities leveren ook veel, maar mijn bron is nu eenmaal christelijk. En vandaar uit wil ik contact zoeken met andere mensen maar ik wil mijn bron wel geworteld houden' (Carla Boven)

In de hectiek van alledag kan aandacht voor dit alles ondergesneeuwd raken/blijven. Dan wordt dus een belangrijk instrument voor sturing te weinig benut. Anderzijds moet je bij de ontwikkeling van een bedrijf ook open staan voor nieuwe, onverwachte dingen of mensen die zich aandienen. Daarbij is werken op intuïtie belangrijk. Je kunt niet alles 'dicht timmeren' met een vooraf bedacht en doordacht concept. Het moet ook organisch kunnen groeien.

Regelmatig aandacht besteden aan de eigen zingeving en levensbeschouwing helpt de zingevingboer/in ook bij het zelf spiritueel gevoed blijven, om zo het zware werk uit te kunnen houden.

2. Competenties zingeving-professionals

Het zingevingboeren is een nieuwe tak van sport. De benodigde competenties lijken deels op die van klassieke zingevingprofessionals zoals pastores. Maar deels gaat het ook om nieuwe competenties. Deze zullen de komende tijd in de praktijk moeten uitkristalliseren. Het betrekken van een stagiair of iemand uit het eigen netwerk, bijvoorbeeld de eigen pastoor, predikant of andere bekende, kan daar een goeie (eerste) stap in zijn. Op de bovengenoemde zorgboerderijen heeft men daar ervaring mee. Andere belangrijke partners daarbij zijn zingevingcoaches, opleidingen (agrarische zoals CAH Dronten, en HBO-theologie-opleidingen zoals Windesheim en hun lectoraten).

Een spanningsveld is dat zingevingboer(inn)en zich op de zingevingsmarkt begeven, waarop ze zichzelf moeten verkopen. Dat is lastig met een product dat nog sterk in ontwikkeling is.

3. Begeleiding bij zingeving - therapie

Zingeving heeft te maken met 'diepere, existentiële lagen in de mens'. De grens met wat psychotherapeuten en andere hulpverleners doen is niet scherp te trekken. Het begeleiden van mensen met psychische problemen, zoals bv. bij burn-out, vraagt echter een eigen expertise. De zingevingboer/in moet ook op dit punt een heldere keuze maken. Als hij/zij deze mensen ook wenst toe te laten als deelnemer, heeft dat gevolgen op veel andere terreinen van het bedrijf. Het aanbieden van structuur is bijvoorbeeld voor veel groepen met psychische problemen zeer belangrijk. Ook moet er dan adequate begeleiding zijn, die

eventueel deelnemers kunnen doorverwijzen naar hulpverleners als dat nodig is. (Zie ook punt 4.)

4. Wat is er nodig qua gebouwen, personeel en organisatie?

De meest relevante aspecten van deze vraag komen bij andere punten aan de orde. Een apart punt van aandacht is de werving van deelnemers/klanten. Daarbij moet de zingevingsboer/in helder en concreet communiceren (via site en folders) over hun bedrijf en het aanbod. Dat biedt potentiële klanten duidelijkheid over wat en wie ze kunnen verwachten (ook wat betreft mede-cursisten of bezoekers), en voorkomt teleurstelling. Het huidige zinzoeken gebeurt vaak op thema/interesse. Als men cursussen of activiteiten zoekt, zoekt men vaak gelijkgestemden.

Een kritische vraag daarbij is of de zingevingsboer/in daaraan altijd moet toegeven. Juist het optrekken met 'niet gelijk gestemden' is vaak uiterst leerzaam en heilzaam. Een voorbeeld is het betrekken van jongeren bij de begeleiding van demente bejaarden die op de boerderij komen. De maatschappelijke stages in het voortgezet onderwijs blijken een groot succes, juist omdat jongeren merken dat ze iets kunnen betekenen voor anderen. (Zie verder punt 6.)

5. Zingeving & economisch rendement

Een zingevingsboerderij heeft verschillende bedrijfsonderdelen, die onderling organisch verbonden moeten zijn. Leidend principe is dat zingevingsboerderijen economisch moeten renderen. Er moet een boterham verdiend worden. Daardoor zijn er spanningsvelden tussen de bedrijfsonderdelen. In vergelijking met zorgboerderijen en hun financieringswijzen is dat spanningsveld nog groter omdat men zich op een meer commerciële (minder publieke) markt begeeft. Op die markt is nog geen consensus over wat een redelijke prijs is voor zingevingsproducten en -diensten. Voorheen was het faciliteren van zingeving de taak van *mission-driven* (vaak kerkgebonden) organisaties die zelf meebetaalden aan dergelijke diensten. Op de zingevingsmarkt moeten de producten en diensten voor de aanbieders bijdragen aan, of niet te zeer ten koste gaan van, het economisch rendement. Dat vraagt om een bepaalde tariefstelling, die vaak hoger ligt dan wat men redelijk acht vanuit de 'oude situatie'. Aanbieders op de zingevingsmarkt moeten soms zélf ook nog gène overwinnen om 'marktconforme tarieven' te hanteren.

Het behalen van economisch rendement vraagt om een bepaalde mix van bedrijfsonderdelen. Hoe die mix eruit ziet wordt sterk mede bepaald door keuzes die de zingevingsboer/in maakt op de andere terreinen. In de casus over Op Aarde (paragraaf IV) vindt U een concreet voorbeeld.

Verhuur van ruimtes kan een belangrijke inkomstenbron zijn. Tevens kunnen aan verhuurgroepen arrangementen c.q. diensten worden aangeboden die deels met zingeving te maken hebben, bijvoorbeeld een inspirerende rondleiding of wandeling als onderdeel van het (eigen) vergaderprogramma. Ook liggen mogelijk kansen op het terrein van 'teambuilding op de boerderij'.

6. Individueel zinzoeken - gemeenschap

Het zinzoeken van veel mensen is een individueel proces geworden. Dat stelt hoge eisen aan de professionaliteit van zingevingsboer(inn)en hun medewerkers en vrijwilligers. Zij moeten individuele zingevingsbehoeften goed kunnen waarnemen en daar professioneel op inspelen. Daarbij moeten ze goed kunnen omgaan met verschillen tussen alle betrokkenen.

Vanuit de praktijk en de theorie blijkt echter dat niemand alleen maar als eenling aan zingeving kan doen. Mensen hebben elkaar nodig om hun leven als zinvol te ervaren. Die wijsheid vinden we ook in veel levensbeschouwelijke tradities. Zingevingsboerderijen bieden prachtige kansen om nieuwe vormen van gemeenschappelijkheid te bieden die heilzaam zijn voor mensen. Hoe we dat individuele zinzoeken kunnen combineren met vormen van gemeenschappelijkheid is een uitdagende zoektocht.

7. Methodiek activiteiten

Activiteiten op zingevingsboerderijen kunnen zowel op individuen als op groepen gericht zijn.

Genoemd zijn zaken als retraites, cursussen, lotgenotenbijeenkomsten, verwerking van rouw en verlies en stilte en meditatie. Er kan aanbod ontwikkeld worden voor verschillende soorten beroepsgroepen die met bepaalde thema's (bv. rouw en verlies) te maken krijgen, zoals mantelzorgers en verpleegkundigen. Ook kan de wijsheid van het boerenleven zeer vruchtbaar zijn voor bijvoorbeeld mensen in leidinggevende functies.

Goed bruikbare methodieken moeten nog verder ontwikkeld worden. Belangrijk aanknopingspunt is dat het bij levensbeschouwelijke communicatie vaak om *symbolische* vormen en communicatie gaat. Denk bv. aan het labyrint in de tuin, een kapel en cursusactiviteiten waarmee men werkt met werkvormen zoals schilderen, het snoeien als metafoor voor een aspect van geestelijke groei, themawandelingen et cetera. Ook het maken van een eigen (huis)altaar past daarbij. (Uit onderzoek blijkt dat al één derde van de Nederlanders beschikt over een eigen huisaltaartje.) De zingevingsboerderij biedt deelnemers dus mogelijkheden om het meest wezenlijke dat in hen leeft naar boven te laten komen. Symbolische vormen helpen bij dit proces en het verdiepen ervan. Ook hier kan de zingevingsboer/in profiteren van de wijsheid van levensbeschouwelijke tradities. De vergelijking tussen zingevingsboerderijen en kloosters is hier bijvoorbeeld op z'n plek. Beiden zijn oorden waar in rust, ruimte en regelmaat/ritme kan worden gewerkt aan innerlijk, geestelijk leven.⁶ Die wijsheid moet echter worden vertaald naar nieuwe settings, wat nieuwe expertise vraagt. Daarbij kan de expertise van vormingscentra (inclusief die in kloosters) bruikbaar zijn.

IV. Casus: Zin op aarde

Zingevingsboerderij Op Aarde (in oprichting) is een initiatief van twee ondernemers, Arjan Monteny en Ronald van de Vliet. Zij hebben een ondernemingsplan geschreven⁸ waarin de verschillende bedrijfsonderdelen uitvoerig worden toegelicht. Het onderdeel zingeving wordt op basis van de hier gepresenteerde onderzoeksresultaten verder ontwikkeld.

Op Aarde moet een plek worden voor zinzoekers die die zin niet meer - of niet meer uitsluitend - vinden in de bestaande instituties (bv. kerken). Een plek waar mensen in hun heelheid gezien worden, ongeacht wie ze zijn, en waar mensen in verbinding zijn met de aarde, met andere mensen en met 'het grotere geheel'. Er zijn vier bedrijfsonderdelen, die elkaar moeten versterken en niet verstoren: Zaai, Zorg, Zin en Zijn. Deze bedrijfsonderdelen staan bedrijfseconomisch op zichzelf, maar zijn in hun aard en activiteiten met elkaar verbonden.

Zaai: De productie van authentiek en puur voedsel op het akkerbouw- en vollegrondsgroentebedrijf. Dit vormt de basis van het bedrijf en is ondersteunend aan de andere activiteiten.

Zorg: Bieden van dagverzorging en dagopvang aan ongeveer tien nog thuiswonende ouderen met psychogeriatrische klachten, met name ouderen die hun wortels hebben op het platteland.

Zijn: Op de boerderij zullen op termijn overnachtingsmogelijkheden worden ingericht. Deze zijn bedoeld voor deelnemers aan de zingevingsactiviteiten maar ook voor recreanten die

⁶ Zie ook: <http://www.meneerdejournalist.nl/images/Cityside%20Oasis%20NL.pdf>

⁷ Een interessante partner op dit punt is Agro&Co, een Brabantse denktank voor de agrarische sector, de agrofood en de Brabantse plattelandseconomie. Via verschillende ingangen zoeken zij naar manieren om landbouw en buitenruimte te verbinden met de opkomende zingevingsmarkt. Dat doen ze o.a. door te proberen religieus erfgoed van bv. kloosters te verbinden met vragen op die markt. Zie: www.agro-co-brabant.nl

⁸ Monteny, A., R. van de Vliet, (2010) *Op Aarde: een boerderij met zaai, zorg, zin & zijn. Ondernemingsplan*. Pijnakker.

zich thuis voelen in een rustgevende ambiance. Er worden maaltijden bereid op basis van eigen producten.

Op de zolder van de boerderij wordt een karakteristieke boerderijkapel / stiltecentrum ingericht. Verder worden er enkele zalen ingericht die geschikt zijn voor cursussen, trainingen en bijeenkomsten en er kan gebruik gemaakt worden van de ruimte om de boerderij. In de tuin wordt een kleinere kapel annex 'aandachts- en stilteplek' gebouwd.

Zin: Het bedrijfsonderdeel 'Zin Op Aarde' bestaat uit twee subonderdelen: organisatieadvies & coaching en zingeving. Het eerstgenoemde onderdeel is een voortzetting van het huidige bedrijf 'Groeisaam' van Arjan Monteny. Zingeving is een geheel nieuwe activiteit. Doel van dit onderdeel van het bedrijf is om mensen met hun voeten Op Aarde te verbinden met dat wat groter is dan zichzelf. Dit vanuit de overtuiging dat persoonlijke aandacht en respect kernwaarden en voorwaarden zijn voor werkelijke ontmoeting en ontwikkeling.

Elk mens - jong en oud en van iedere overtuiging - heeft behoefte aan persoonlijke aandacht en respect, aan goed en eerlijk voedsel en aan ontmoeting en persoonlijke ontwikkeling. De mens en de aarde zijn altijd onderling en met elkaar verbonden geweest. In de moderne tijd zijn mensen echter van elkaar en van de aarde verwijderd geraakt. De laatste jaren krijgen steeds meer mensen hernieuwde behoefte aan waar het werkelijk om gaat in het leven: jezelf kunnen zijn en van daaruit medemens.

Op Aarde is een ontmoetingsplek die door mensen gevormd wordt. Waar goed luisteren naar de ander belangrijker is dan het geven van het juiste antwoord. Op Aarde is geen klooster, maar een functionerend boerenbedrijf waar zingeving op allerlei manieren een centrale plaats inneemt. Een nieuwe, levende en alledaagse gemeenschap waarin zingeving een actieve rol speelt. In het dagelijks werk op het land, in het bieden van zorg voor ouderen met dementie en in de specifieke activiteiten voor zingeving.

Voor de ondernemers van Op Aarde is het (protestants) christelijk geloof een belangrijke bron. Zij willen hun overtuiging in praktijk brengen en uitdragen op een niet-dogmatische manier die ook niet-kerkelijken en rand-kerkelijken aanspreekt, evenals mensen die vanuit een andere geloofstraditie komen. Dit op basis van een respectvolle houding over en weer, vanuit het principe van het 'Handvest voor compassie', opgestart en uitgewerkt door theologe Karen Armstrong. Centraal hierin staat de gulden regel: 'Doe een ander niet aan wat je niet wilt dat jou wordt aangedaan'; www.handvestvoorcompassie.nl.

Op Aarde wordt gelegenheid geboden en worden activiteiten georganiseerd rondom zingeving, zowel voor groepen als voor individuen. Op Aarde komen mensen tot elkaar en tot zichzelf. In de rust, ruimte en regelmaat die Op Aarde aanwezig is, wordt gelegenheid geboden voor:

- Retraites van levensbeschouwelijke groepen.
- Cursussen zingeving en geloven.
- Lotgenotenbijeenkomsten.
- Verwerking van rouw en verlies.
- Stilte en meditatie.

Hiervoor worden dus op de zolder van de boerderij een karakteristieke boerderijkapel / stiltecentrum ingericht. Verder worden er enkele zalen ingericht die geschikt zijn voor cursussen, trainingen en bijeenkomsten en er kan gebruik gemaakt worden van de ruimte om de boerderij.

Op Aarde kunnen 'zinzoekers' gebruik maken van:

- Stilteplekken in de boerderij: kapel / stilleruimte op de zolder van de boerderij.
- Stilteplekken en rust rond de boerderij:
 - o Kleine kapel op het land.

- o Beschutte plekken in natuurstroken op het land.
 - o Beschutte pergola in de tuin.
- Wandelingen op en rond het bedrijf en in de omgeving, eventueel gecombineerd met opdrachten of citaten. Mogelijk aan de hand van bordjes bij planten en plekken die verwijzen naar de bijbel en zingeving.
- Kerkenwandeling in de omgeving.
- Labyrint in de tuin met opdrachten / overpeinzingen.
- Ruimte voor het lezen van boeken en tijdschriften over zingeving die hiervoor beschikbaar worden gesteld.
- Tafelgesprekken met andere gasten / aanwezigen tijdens maaltijd, koffiedrinken of tijdens spontane ontmoeting.
- Zin door Arbeid: meewerken op de boerderij of in de tuin.
- Ochtendmeditatie en/of avonddsluitingen in de kapel die ook worden georganiseerd voor de vaste gasten en medewerkers van Op Aarde.
- Regelmatige meditatieve diensten / vieringen - mede gebaseerd op Taize - en gezang.

Voor het gebruik hiervan of deelname hieraan wordt geen bijdrage gevraagd aan de 'zinzoekers'. Toch kunnen de zingevingactiviteiten Op Aarde alleen duurzaam bestaan als deze per saldo geld opleveren. Het geld zal verdiend worden door het aanbieden van diverse producten en diensten waar de zinzoekers wel voor betalen, die rendement opleveren op de investeringen en de inzet die hiervoor worden gedaan.

- Verhuur van de vergader- en workshopruimten en van de kapel aan groepen en aan begeleiders / professionals / coaches die zingevingactiviteiten organiseren op de boerderij.
- Catering rondom de verhuur van de vergader- en workshopruimte en de kapel: koffie, thee, diverse dranken en kleine versnaperingen en lunches en avondmaaltijden voor zingevinggroepen.
- Op termijn: aanbieden van overnachtingsmogelijkheden: Zijn op Aarde.
- Coaching en begeleiding van individuen en kleine groepjes.
- Verkoop van producten van de boerderij aan 'zinzoekers', als men weer naar huis gaat en een stukje Op Aarde wil meenemen. Aardappelen, groente en fruit.
- Organisatie van Oogstfeesten, met verkoop van producten op een boerenmarkt.

V. Tenslotte

De zingevingboerderij is een prachtig bedrijfsconcept, waarvoor een aantal interessante aanzetten zijn. Voor verdere expertiseontwikkeling is samenwerking gewenst en mogelijk. Dit onderzoek heeft een impuls gegeven aan netwerkvorming. Arjan Monteny en Ronald van de Vliet nemen het voortouw om dit netwerk in stand te houden c.q. uit te breiden.

Afsluitend wijzen we nog op bijlage 3, met een aantal interessante links betreffende zingevinglandbouw.

BIJLAGE 1 Model voor zingeving

Model voor zingeving : de twee assen zijn ‘aspecten van zingeving’(verticaal) en ‘levensdomeinen waarop zingeving betrekking kan hebben’ (horizontaal).

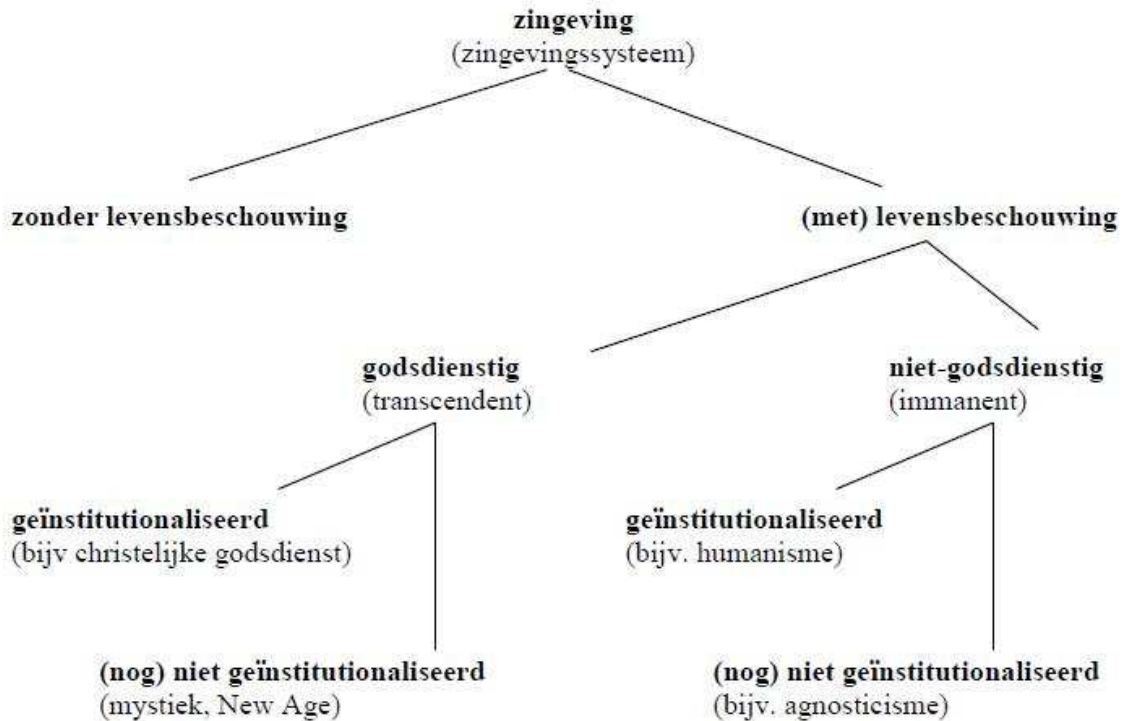
<i>Domeinen</i> <i>Aspecten</i>	lichaam & geest	sociale relaties	materiële zekerheid	arbeid & presteren	waarden & inspiratie	natuur
doelgerichtheid						
waardevolheid						
verbondenheid		1]				
transcendentie						
competentie						
erkenning				2]		
motivatie						
welbevinden						

Deze matrix is bedoeld als een overzicht. Binnen dit geheel kunnen qua zingeving verschillende accenten worden gelegd, afhankelijk van o.a. persoonlijke voorkeuren van de zorgboer/in, mogelijkheden die het bedrijf biedt en wensen c.q. mogelijkheden van de deelnemers. Op zorgboerderij De Buytenhof wordt bijvoorbeeld grote nadruk gelegd op gemeenschapsvorming, dus op sociale relaties (aangeduid met 1]). Dat ervaren de deelnemers sterk als zingevend. Een ander voorbeeld is het werken aan gevoelens van erkenning bij autistische kinderen door hen bij hen passend lichamelijk werk te laten doen en zo een zinvolle arbeidsprestatie te laten leveren (aangeduid met 2]).

Bron: G. de Boer, *Zin op aarde*, bachelorscriptie Hogeschool Windesheim, 2011. In deze scriptie wordt dit schema goed uitgelegd.

BIJLAGE 2

Indeling van zingevingssystemen

Bron: Hijmans, E.J.S. (1994). *Je moet er het beste van maken: een empirisch onderzoek naar hedendaagse zingevingssystemen. Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de sociale wetenschappen*. Nijmegen: Instituut voor toegepaste sociale wetenschappen

Bijlage 3 Interessante links

- Boerderij Op Aarde www.boerderijopaarde.nl
- De Buytenhof www.debuytenhof.nl
- De Spil www.retraitecentrum.nl
- Zorgboerderij 't Paradijs www.zorgboerderijparadijs.nl
- Taskforce Multifunctionele Landbouw: www.multifunctionelelandbouw.nl
- Zorgboerderij De Eemlandhoeve: www.eemlandhoeve.nl
- Agro & co: www.agro-co-brabant.nl
- Anne Stael, www.zienwatonzichtbaaris.nl